

УДК [811.161.2+811.112.2]:25:821.161.2-13 І.Котляревський.03

ВІДТВОРЕННЯ ФОРМ ЗВЕРТАННЯ У НІМЕЦЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ „ЕНЕЇДИ” КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Володимир Грицина

Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена адекватному перекладу звертань в українському та німецькому художньому мовленні. Основою слугує поема І. Котляревського „Енеїда” та її два переклади німецькою мовою. Відтворення звертань важливе для передачі конотативного потенціалу тексту. Наведено приклади компенсації експресивності у перекладі та основні труднощі у досягненні міжмовної еквівалентності

Ключові слова: звертання, кличний відмінок, адекватний, експресивний, компенсація.

Звертання, як активний елемент комунікації, невід’ємні у кожній мові. Завданням цієї статті є певні спостереження над функціональним полем звертань в українському та німецькому художньому мовленні. Основою дослідження слугує поема Котляревського „Енеїда” та її два переклади німецькою мовою. Звичайно, на основі одного твору неможливо дослідити проблему звертань у перекладі повністю, але усе ж деякі висновки зробити можна.

Звертання у функціональному плані – одиниця подвійна, оскільки ця частина мовлення може не тільки словесно ідентифікувати адресата, а й показати ставлення до нього з боку того, хто говорить [4, с. 161]. Звертання є важливою мовленнєвою дією, що віддзеркалює характер, мислення та побут певного народу, а також відтворює людські відносини між мовцем та адресатом. Звертання передусім зумовлене позамовними чинниками: ситуацією, в якій відбувається мовлення, а також віком, статтю, соціальним станом мовця. За його допомогою (використовуючи наприклад ім’я, прізвище або звання чи науковий ступінь) мовець інтенсифікує комунікаційний контакт з реципієнтом.

В українській мові для звертання використовується номінатив та вокатив. Німецька мова використовує лише номінатив, а морфологічно оформлених звертань, як українська мова за допомогою кличного відмінка не має. Отож перекладачеві потрібно вловити експресивність звертання, котре підсилюється кличним відмінком в українській мові, та спробувати передати його, використовуючи потенціал цільової мови. Відсутність вокатива частково компенсується у німецькій мові за допомогою димінутатива, особових та присвійних займенників (Венерин сину [1, с. 193] – Du Sohn der Venus [2 с. 134]), прикметників та вигуків (O, Ach, Oh...). Звертання вживаються у називному відмінку та з нульовим артиклем. У випадку, якщо використовується прикметник, то він відмінюється як при нульовому артиклі.
н.пр.: панночко Парнаська [1, с. 175] - Du holdes Mädchen des Parnass [2, с. 120]

Димінутив в імені несе у собі більш виражену інтимність, довірливість, і якщо перекладачеві не вдається відтворити димінутив у цільовій мові, або чимось його компенсувати, то переклад багато втрачає. У перекладі І. Качанюк-Спіх

зустрічаються випадки, коли, крім можливості відтворити у німецькій мові димінутив, вона вдало використовує також присвійний займенник **mein**, що, на мій погляд, наближує переклад до оригіналу: „Вулкасю милий, уродливий...” [1, с. 199] – „Mein Vulkanchen, schöner, geliebter...” [2, с. 199], „Енеєчку мій милий” [1, с. 166] – „Mein Liebster, mein Aeneas“ [2, с. 112]. У випадках коли не можливо відтворити демінутатив у цільовій мові, перекладач використовує вигук: „Ганусю...” [1, с. 59] – „О Hanna...” [2, с. 19].

„Енеїда”, над котрою І. П. Котляревський працював майже 30 років, до недавнього часу була лише частково перекладена на інші мови (повністю лише румунською мовою). Першою відомою спробою перекладу німецькою мовою був переклад дванадцяти строф першої частини літературним критиком та перекладачем Остапом Грицаєм (1915). Другий, цього разу, повний переклад „Енеїди” І. Котляревського побачив світ у Німеччині (2003) завдяки перекладачеві І. Качанюк-Спіх. Вона дотримувалась розміру вірша, але від рими свідомо відмовилась. Таким чином, перекладач отримала більше можливостей притримуватися оригіналу. Це зовсім не означає переклад слово в слово, буквальне відтворення, а лише можливість вловити атмосферу твору та передати її німецькомовним читачам [2, с. 1].

З тієї причини, що О. Грицай не мав попередників у перекладі “Енеїди” Котляревського німецькою мовою, він не міг спертися на чийсь досвід у цій роботі, і повинен був сам виробляти принципи перекладу відповідно до тогочасних теоретичних настанов і власних творчих можливостей. У статті “Способи перекладу творів І. П. Котляревського німецькою мовою” Я. Погребенник позитивно оцінює цей переклад: “Перекладач шукає засобів повної адекватності, там, де можна, зберігає реалії національного колориту, проникаючи в усі важливі позиції національної своєрідності твору”. [6, с.135]

Тому що О. Грицай переклав лише дванадцять строф поеми німецькою мовою, можна виділити лише шість звертань. Два із них створив перекладач і зрозуміло, що їх немає в оригіналі. На основі цих звертань вдалося провести порівняння перекладу звертань німецькою мовою перекладачів І. Качанюк-Спіх та О. Грицяя.

Іноді звертання зустрічається в тексті перекладу, хоча його немає в оригіналі або у оригіналі використовується непряма мова. Це зустрічається як у перекладі О. Грицяя так і у І. Качанюк-Спіх. У перекладі Грицяя для збільшення експресивності з’являється також звертання, якого немає у поемі Котляревського:

*Еней кричить, що „я Нептуну
Півкоти грошей в руку суну...”* [1, с.42]

*Aeneas rief: - Neptun, paß auf!
Es gibt anständige Belohnung,*
[2, с.5] [3, с.3]
(переклад Ірини Качанюк-Спіх)

Da schrie Aeneas: „Neptun, höre!
Ich gib dir Geld, willst du, o Herre,
(переклад Остапа Грицяя)

Або звертання упущено у перекладі:

„Спасеть же біг тебе, **бабусю!**- „Gott möge dich dafür belohnen!“
Троянки в голос загули. - [1, с.81] War der Trojanerinnen Lob. [2, с.38]

На жаль, у деяких випадках можна знайти порушення норм звертання, узагальнення, використання синонімів з іншим експресивним значенням або перекладач не використовує відповідників у цільовій мові.

Так, у п’ятій частині у розмові Евандра з Енеєм знаходимо порушення норми звертання:

Енеєві одвіт сей дав:
„Еней Анхізович, сідайте,

Dann sagte folgendes zu ihm:
„Anchisowitsch Aeneas, setzt euch!

Турбації не заживайте, Beunruhigt euch nicht zu sehr,
 Бог милостив для грішних всіх; Gott ist doch allen Sündern gnädig;
 [1, с.196; 2, с.137]

Прізвище, ім'я та патронімічне ім'я створюють труднощі для перекладача, адже ця норма звертання є притаманна східно-слов'янській групі мов, в той час як у інших слов'янських та загалом європейських мовах використовується лише ім'я та прізвище. Така зміна бентежить німецькомовного читача, хоча йому відомий суфікс – *itsch*, що символізує по-батькові, але порядок слів свідчить про те, що це є прізвище. Цікаво що вже у наступному прикладі ім'я, по-батькові перекладач переклала відповідно до сталої норми: *Іул Енеєвич* [1, с.218] – *Julus Aenejewitsch* [2, с.156]. У поемі також зустрічаються випадки, коли мовець звертається до реципієнта, використовуючи лише патронімічне ім'я (Анхізович, Сатурнович). Це ще раз підтверджує той факт, що реципієнт є особою, котра займає вищий соціальний стан, ніж мовець.

У німецькомовному світі звертання *Herr (пан) / Frau (пані) / Fräulein (панна)* обов'язково повинне вживатись з прізвищем, а також інколи ім'ям, звертання за допомогою лише прізвища символізує неповагу до адресата або значно вищий соціальний стан мовця, ніж реципієнта. Звертання *Fräulein* допускається використовувати саме без прізвища лише у випадку звернення до офіціантки у ресторані. [11, с. 62].

Щодо узагальнення, то у наступному прикладі замість того щоб використати лексичний потенціал німецької мови, перекладач використовує узагальнення, що спричиняє редуцію мовного матеріалу. Таким чином втрачається емоційність та експресивність звертання.

„Ганусю, рибко, душко, любко, „О Hanna, *meine liebe Schwester*,
 Рятуй мене, моя голубко,...[1, с. 59] befreie mich aus meiner Qual, ...[2, с. 19]
 Котляревський писав мовою кінця XVIII ст., отож перекладач намагався відтворити звертання у німецькій мові лексикою приблизно цього періоду. З одного боку перекладач вдало використала потенціал лексики німецької мови, вдавшись у пошуки старих відповідників.

- 1) Здоров, Еоле, **пане-свату!**
 Ой, як ся маєш, як живеш? (І.П. Котляревський)[1, с.40]

Ich grüße dich, **Oheim** Aeolus! „Grüß Gott, mein Aeol, liebster **Vetter!**
 Wie lebst du und wie fühlst du dich? Wie geht's, was Neues gibt es hier?“
 (переклад Ірини Качанюк-Спіх) [2, с.4] (переклад Остапа Грицяя) [3, с.2]

- 2) „Та встань, будь ласкав, **пане-свату!**“ Absestes drängte auf Entelles:
 Абсест Ентеллові сказав. „Bitte, Herr **Vetter**, wachtet auf!“
 (І.П. Котляревський) [1, с.73] (переклад Ірини Качанюк-Спіх) [2, с.31]

У обох прикладах в оригіналі звучить „пане-свату“, як бачимо, у першому прикладі обидва перекладачі використали, відповідно, *Oheim* та *Vetter*. У другому прикладі Качанюк-Спіх перекладає „пане-свату“ як *Vetter*.

Згідно з Універсальним словником німецької мови DUDEN, значення слів *Oheim* та *Vetter* є такі:

Oheim der; -s, -e (mhd., ahd. oheim, urspr.= Mutterbruder)

1. Bestandteil zu einem Subst. mit der Bed. Großvater mütterlicherseits (vgl. gleichbed. lat. avus)

2. Bestandteil wahrsch. zu einem Adj. mit der Bed. vertraut, lieb (verw. mit Heim)] (veraltet): *Onkel*.

Vetter der; -s, -n [mhd. veter(e), ahd. fetiro, zu Vater u. urspr.= Vatersbruder]:

1. *Cousin*

2. (veraltet) *entfernterer Verwandter*

Deutsches Wörterbuch Wahrig подає наступне значення слова *Vetter*:

Vetter Sohn des Onkels od. der Tante; entfernter Verwandter, *Gavatter (früher auch als Anrede, z. B. zwischen Fürsten)*

Але слово *Oheim* подається у значенні *Onkel*, як і у словнику DUDEN. Якщо врахувати семантичне значення фамільярного звертання „пане-свате”, то у німецькому перекладі *Oheim* не несе необхідного смислового значення як „пане-свату” в українській мові. У першому прикладі О. Грицай, для можливості створення рими, калькував українське ім'я Еол – *Aeol*, а не використав латинський відповідник, котрим він користується згодом, а саме *Aeolus* [3, с. 33].

З іншого боку подаються слова, котрі не є вдалими відповідниками у цільовій мові, бо несуть дещо інакше експресивне навантаження, ніж в оригіналі (особливо це стосується звертань з пейоративним забарвленням)

Постій, *прескурвий, вражий сину.*

Bleib stehn, *Betrüger miserabler,*

Зо мною перше розплатись...

Erst gleiche deine Rechnung aus!

[1, с. 56]

[2, с. 17]

Звертання загалом містять певні труднощі для перекладача. Адже звертання є суттєвим компонентом художнього тексту та часто є носієм експресивності та емоційності, відтворює національно-культурну специфіку.

На основі зібраних прикладів доходимо висновку, що звертання, як одиниця мовлення віддзеркалює характер, мислення та побут певного народу, є складною проблемою у перекладі. У цільовій мові не завжди таланить знайти адекватний відповідник, тоді перекладач вдається до калькування дескриптивного перифразу.

Мабуть, ідеальний, або наблизений до ідеального переклад міг би бути результатом співпраці двох перекладачів. Для одного перекладача вихідна мова повинна бути рідною, щоб він вловлював усі тонкощі мови, другим перекладачем має бути носій цільової мови, щоб адекватно відобразити усі ці тонкощі вихідної мови відповідним мовним потенціалом цільової мови. Але на жаль, на практиці така співпраця трапляється рідко, отож перекладач повинен поєднувати у собі ці риси. Із ста п'ятдесяти дев'яти прикладів перекладу звертань з української мови німецькою, з обох перекладів, найбільшу кількість складають звертання, котрі на денотативному рівні відповідають оригіналові (61), звертання-відповідники на смислового рівні (39), звертання, з використанням підсилення (вигук, займенник) – 33, звертання які не відтворені у перекладах – 13, звертання, котрі створені перекладачем, тобто відсутні в оригіналі – 13.

1. Котляревський І. П. Твори у двох томах: Енеїда. – К.: Дніпро, 1969, Т. 1.
2. Kotljarevs'kyj I. Aeneida: Aus dem Ukrainischen übersetzt von I. Katschaniuk-Spiech, München, Gemeinschaftsverlag: Ukrainische Freie Universität München, Ludwig-Maximilians-Universität München, 2003.
3. Kotljarevs'kyj I. Aeneide. Teil I: Aus dem Ukrainischen übersetzt von O. Hrycaj // Ukrainische Nachrichten. – Wien, 1915. Nr. 37.
4. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад (На матеріалі англомовних перекладів української прози). – Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1989.
5. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. – М., 1949.
6. Погребенник Я. Спроби перекладу І.П. Котляревського німецькою мовою // Творчість Івана Котляревського в контексті сучасної філології. – К.: Наук. думка, 1990.
7. Попович Б. Відтворення метафоричної семантики звертань в англомовних перекладах українських художніх творів // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. – 2002. – Вип. 10.
8. Прима Л., Лопушанський Я. Остап Грицай. Бібліографічний покажчик. – Дрогобич: Коло, 2002.
9. Сучасна

українська літературна мова: у 5-и книгах / За ред. І.К. Білодіда. – К., 1972. 10. Duden Deutsches Universalwörterbuch / hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion. [Red. Bearb.: Matthias Wermke...]-3., völlig neu bearb. und erw. Aufl. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, Dudenverlag, 1996. 11. Engel U. Deutsche Grammatik. – Heidelberg: Groos, 1988. 12. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch. – Gütersloh, 1994. 13. Zifonun, G., Hoffman, L., Strecker, B. Grammatik der deutschen Sprache. – Berlin – New York, 1997. 14. Словник української мови: у 11-и томах / за редакцією І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1975.

RENDERING FORMS OF ADDRESS IN THE TRANSLATIONS OF KOTLYAREVSKYI'S "ENEIDA" INTO GERMAN

Volodymyr Hrytsyna

The article focuses on the correspondences between forms of address in the Ukrainian and German literary speech. The basis of analysis is the poem "Eneida" by Ivan. Kotliarevskyi and its two translations into German. Special attention is paid to reproducing forms of address and the bearing of this component on the content and expressive plane of the artistic work. The author also provides some samples of a fallacious rendition of forms of address.

Key words: appellation, vocative case, adequate translation, expressiveness, compensation.